

Małgorzata Magda-Czekaj

***Wybrane typy słowotwórcze nazwisk (-icz, -owicz, -ewicz,
i z podstawowym -k-) okresu średniopolskiego
w ujęciu historyczno-społecznym***

Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 2011, s. 369

Recenzowana monografia jest dziełem z zakresu antroponomastyki, a jej przedmiotem jest zróżnicowanie modeli słowotwórczych nazwisk (zakończonych na *-ic(z)*, *-owic(z)*//*-ewic(z)*) oraz z podstawowym *-k-* w sufiksie) od XVI do końca XVIII wieku na terenach Rzeczypospolitej.

Małgorzata Magda-Czekaj jest profesorem nadzwyczajnym Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk. Jej zainteresowania koncentrują się wokół badań onomastycznych. Jest autorką między innymi rozprawy: *Historyczne nazwiska ludności Olesna na Śląsku Opolskim*, Kraków 2003 oraz licznych szkicach w publikacjach zbiorowych, np.: *O kolekcjonerskich nazwach własnych – na przykładzie nazw muszli [w:] W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi*, Katowice 2012. Ponadto ściśle współpracuje z czasopismem *Onomastica: pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu*, czego efektem są następujące artykuły: *Charakterystyka nazwisk mieszkańców Olesna (Śląskiego) od XVII do XIX wieku* (1999), *Imiona mieszkańców Olesna na Śląsku Opolskim i ich socjologiczne uwarunkowanie od XVI do 1. połowy XX wieku* (2000), *Nazwy własne psów w gminie Lasowice Wielkie na Opolszczyźnie* (2001), *Wybrane nazwy kół łowieckich w Polsce* (2002), *Imiona a nazwy roślin: onimizacja i apelatywizacja* (2003).

Autorka recenzowanej monografii w swoich rozważaniach sięga do ustaleń z rozmaitych dziedzin nauki, m.in. historii, geografii, socjologii oraz etnografii. Dzięki takiemu podejściu praca zyskuje charakter interdyscyplinarny.

Jak czytamy we wstępie, ewolucja systemu antroponimicznego sprzężona była z różnymi procesami zachodzącymi w obrębie społeczeństwa, gospodarki oraz polityki. W takim nowatorskim ujęciu, identyfikacja osób na przestrzeni dziejów jest odbierana jako proces kompleksowy, holistyczny, a różnorodne zjawiska wpływające na kształtowanie się określonego typu nazwisk, są rozpatrywane we wzajemnym powiązaniu i warunkowaniu.

Autorka przeprowadza swoją analizę na materiale onomastycznym liczącym łącznie 2472 formacji, w tym 1063 formacji o przyrostkach *-ic(z)*, *-owic(z)//-ewic(z)*, co stanowi 1537 nazw osobowych, oraz 1409 formacji zakończonych częstkami *-ek*, *-(n)ik*, *-(cz)yk*, *-(cz)ak//-(cz)ok* – 2096 nazw osobowych. Źródłem omawianych formacji były rozmaite dokumenty historyczne, monografie regionalne, a także słowniki antroponimiczne, pochodzące z ośmiu historycznych dzielnic Polski (Małopolska, Wielkopolska, Mazowsze, Pomorze, Śląsk, Kresy Południowo-Wschodnie, Kresy Północno-Wschodnie, Warmia).

Praca ma dwudzielną strukturę. Część pierwsza – *Spółczeństwo polskie w granicach Rzeczypospolitej od XVI do końca XVIII wieku* ma charakter historyczny. Autorka przedstawia istotne, z punktu widzenia jej badań, fakty historyczne mające bezpośredni wpływ na rozmieszczenie określonych typów nazewniczych, a także pewne zjawiska językowe mające odbicie w budowie nazwisk. Dokonuje przeglądu społeczeństwa polskiego według stanów, wyznań, grup zawodowych, etnicznych, a także przybliża czytelnikowi istotę procesów migracyjnych na ziemiach Rzeczypospolitej.

Godny uwagi jest trzeci podrozdział, traktujący o rodzinie i ukazujący jej modelowe zróżnicowania po przyjęciu chrześcijaństwa (model rodziny wiejskiej, miejskiej czy rodzina patriarchalna). Autorka opisuje też pozycję kobiety w rodzinie i rolę ojca, przyczyny rozluźniania się więzi rodzinnych oraz tradycje i obyczaje w różnych grupach społecznych. Zakończeniem tej partii dzieła jest opis stopnia pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego.

Część druga – *Charakterystyka gramatyczno-semantyczna nazwisk genetycznie patronimicznych* jest właściwą analizą formacji antroponimicznych. Składa się z dwóch głównych bloków tematycznych. Jeden dotyczy nazwisk genetycznie patronimicznych z sufiksami *-ic(z)*, *-owic(z)*, *-ewic(z)*. Natomiast drugi przedstawia analizę nazwisk z formantami *-ek*, *-(n)ik*, *-(cz)yk*, *-(cz)ak*.

Monografię kończy słownik nazwisk, podsumowanie, wykaz skrótów, źródeł, literatury.

Warto zauważyć, że antroponimy zostały zestawione w postaci słownikowej, w kolejności alfabetycznej, w zależności od rodzaju formantu, wieku i terenu występowania. Zasługuje to na szczególną pochwałę, gdyż wymagało zapewne sporego wkładu pracy, ale dzięki temu słownik jest czytelny, daje wyraźny i kompleksowy ogłęd materiału językowego. Autorka wprowadza interesujące rozwiązanie, gdy formacje powtarzają się w dwóch lub trzech stuleciach: w celu uniknięcia chaosu, wyodrębnia je w oddzielnym ustępie. Hasło składa się z nazwiska, imienia (niekiedy też przezwiska), kontekstu (jeżeli dana nazwa osobowa w nim występowała), roku zapisu w źródle oraz skrót i stronę źródła; tekst cytowany poprzedzony jest nazwiskiem podanym w postaci współczesnej, np.: JA-SIEWICZ – Płacą rzeźnicy ... sławetny Jerzy *Jasiewicz* 1659–1664 LuWKr(II) 333; NOWAKOWICZ – Stanisław *Nowakowicz* alias *Dudzicz*, niegdy zmarłego Jana Nowaka z Przedrzeczaszjn 1599 BSąd II 18; Thomas *Nowakowicz*, rector scholae Rudaviens 1667 KIRu 264; JEŃDRYSZOWIC – Wawrzyniec *Jędryszowic* 1699 BSąd I 257.

Niezwykle cenna jest część pracy przynosząca analizę strukturalno-semantyczną średniopolskich nazwisk genetycznie patronimicznych w historycznych dzielnicach Polski. Punktem wyjścia dla rozważań jest dla Autorki prezentacja procesu ewolucji przyrostka nazwiskotwórczego *-owic(z)*, zarówno formalnej, jak i semantycznej. Wychodzi ona z założenia, że formant *-ic* język polski rozszerzył o cząstkę *-ow* i jako jedną z przyczyn, podaje łączenie się imion na *-ic* z imionami na *-ow*.

Następnie Autorka rozważa kwestię zapisu formantów *-ic(z)*, *-owic(z)*//*-ewic(z)* w nazwiskach pierwotnie patronimicznych. Zauważyć należy, co zresztą akcentuje sama Autorka, że frekwencja formantów, które są przedmiotem pracy, zmienia się w zależności od wieku i rozmieszczenia geograficznego. Dla przykładu, formant *-owic(z)* w XVI wieku najliczniej poświadczony był na Kresach (165 razy), a w kolejnym stuleciu to w Małopolsce (117 razy) był najproduktywniejszy.

Autorka sporą część swojej monografii poświęca wygłosowi oraz semantyce podstaw nazwisk genetycznie patronimicznych z sufiksami *-ic(z)*, *-owic(z)*, *-ewic(z)*. Zwrócić należy uwagę, że wśród podstaw derywatów odojcowskich dominowały imiona słowiańskie, biblijne, świętych okresu starochrześcijańskiego (384 formacje), przezwiska odapelatywne (289 formacji) oraz etnonimy (24 formacje).

Do ciekawszych rozwiązań przyjętych przez Autorkę było wprowadzenie podziału nazwisk, które motywowane były wyrazami pospolitymi w zależności od rodzaju, przynależności do określonej grupy semantycznej motywującego wyrazu pospolitego. W pierwszej grupie sytuuje ona nazwiska pochodzące od nazw zawodów, urzędów, godności, stanów, od określeń relacji rodzinnych i innych funkcji w społeczeństwie (np. *Bednarz-owicz* 1566 Krpłn (: *Bednarz* R 26 < *bednarz* 'rzemieślnik wyrabiający beczki' Sstp). Dalej uwzględnia nazwiska pochodzące od określeń charakteryzujących człowieka (np. *Mroczk-owicz* 1632 Młp, *Mroccki-ewicz* 1785 Krpłd (: *Mroczek* < *mroczek* 'człowiek chorobliwie mrużący oczy' R 122). W następnej kolejności bierze pod uwagę nazwiska powstałe od nazw roślin i zwierząt (np. *Jagod-owicz* 1604 Śl (: *Jagoda* R 372 < *jagoda* 'soczysta roślina' Sstp), od nazw obiektów fizjograficznych i budowli, nazw minerałów, nazw pór dnia i dni tygodnia (np. *Bazar-ewicz* 1715 Krpłn (: *Bazar* R 24 < *bazar* 'targowisko' SXVI) oraz te, które wywodzą się od nazw różnych przedmiotów i produktów spożywczych (np. *Pudełk-owicz* 1528 Krpłd (: *Pudełko* R 320 < *pudełko* SL).

Zaakcentować należy również ogromne znaczenie podrozdziału czwartego cz. II: *Zanik najstarszej warstwy formacji patronimicznych na -owic(z)//-ewic(z)* i pojawienie się nowszej, z elementem *-k-* w sufiksie. Autorka wprowadza tutaj bardzo rozbudowaną klasyfikację, która dla znawców tematu jest niewątpliwie uzasadniona, jednak dla czytelników, dla których ta tematyka jest obca albo dopiero przez nich zgłębianą, może wydać się zbyt rozczłonkowana i wprowadzić pewien chaos.

Dogłębna analiza materiału onomastycznego zgromadzonego przez Autorkę pozwala na zaobserwowanie stopniowego zaniku pierwotnej funkcji patronimicznej wymienionych formantów i przyjęcie przez nie nowej funkcji – strukturalnej (nazwiskotwórczej).

Recenzowana monografia jest cennym źródłem wiedzy na temat procesów nazwiskotwórczych w Polsce. Można stwierdzić, że wypełnia lukę w literaturze onomastycznej w zakresie opisu nazwisk pierwotnie patronimicznych, które wyrażały relację przynależności syna do ojca, oraz nazwisk z podstawowym *-k-* w sufiksie, służących do identyfikowania osób w dobie średniopolskiej.

Z przedstawionego powyżej omówienia jasno wynika, że praca stanowi ogromny wkład w badania nad historycznym aspektem kształtowania nazwisk.

Autorka swój wywód, oparty na niezwykle bogatym materiale źródłowym, omówionym w szerokiej perspektywie historycznej, społecznej, kulturowej, przeplata licznymi spostrzeżeniami, a kończy wieloma cennymi wnioskami.

Recenzowana publikacja jest bardzo wartościowym, monograficznym opracowaniem niezwykle istotnego w procesie kształtowania się nazewnictwa polskiego typu nazwisk.

Sylvia Iglewska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy